

Rahman Suresinde Tekrar Eden Ayetlerin Amacı Ve Bağlam İlişkisi

Deniz DOĞAN*

Özet

Bu makalede, Rahman suresinde tekrarlanan ayetlerin, tekrar amacı ve bulunduğu bağlamın mana üzerine etkisi incelenmiştir. Öncelikle, Kur'an'ın üslup özelliklerinden biri olan tekrarlı anlatıma ve Kur'an'da tekrar üslubunun kullanımına değinilmiş, olası amaç ve faydalarına değinilmiştir. Bu kapsamda Rahman suresinde otuz bir defa tekrar edilen “فبأي الاء ربكما تكذبان” ayetinin geçtiği ayet örüntüsünü ele alıp daha sonra tekrar eden ayet bağlamı içerisinde değerlendirilmiştir. Çalışmayı yaparken günümüz ve klasik müfessirlerin konuyla ilgili yorumlarından istifade edilmiş, tekrarın kullanılmasındaki amaç ve bulunduğu bağlamın manaya etkisi açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rahman, sure, tekrar, bağlam

Repetition Of The Verse And Context In The Rahman Surah

Abstract

In this article, the effect of the repeated verses in the Rahman on the meaning of the context and context is examined.

First of all, it is mentioned that the repetitive narration which is one of the stylistic characteristics of the Qur'an and the use of the style again in the Qur'an has examined the possible purposes and benefit. In this context, the verses which the repeating verse. While working, today's and classical commentators have benefited from the relevant commentary, explaining the purpose of repetition and the the effect on the context in which it is used.

* KSÜ İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Yüksek Lisans Öğrencisi.

Key Words: Rahman, sura, again, context,

GİRİŞ

Allah (c.c), tüm insanlığı hidayete ulaştırarak ve onlara kılavuzluk edecek, basiretin ve aydınlığın kaynağı Kur'an'ı, elçisi Muhammed (s.a.v)'e Arapça indirmiştir.¹Kur'an'ın nazil olduğu dönem, Arap edebiyatında şifahi gelenek şiir ve nesir türünde önemli bir ilerleme kaydetmiştir.²Arap toplumu, her türlü edebi, sosyal, kültürel, dini ve duygusal hayatlarının bir yansıması olarak nesiri ve şiiri kullanmıştır.³Anlaşılsın ve öğüt alınsın diye Arapça nazil olan Kur'an, üslup olarak indiği dönemin üslubuna, Arap dil özelliklerine kayıtsız kalmamıştır. Bu bağlamda, muhataplarının kalbinde kök salmak, mesajını en etkin biçimde ulaştırmak için belâğat ve fesahatta dönemin usta edebiyatçıları hayran bırakacak⁴ kendine has bir üslup kullanmıştır. Kur'an, cahiliye Arap edebiyatında kullanılan hitabet, kıssa, mesel, yemin ve tekrar gibi anlatım üslubuyla, evrensel muhtevasını benzersiz hale getirmiştir. Yine Kur'an en ince üslupla, en derin manayla en tatlı beyanla insanlığa hitap eder.⁵ Kur'an'ın kendine has bir üslubu ve insanları aciz bırakan, benzersiz bir dili vardır.⁶ Kur'an'ın bu eşsiz üslubunu oluşturan hususiyetlerden birisi de tekrarlar ve tekrar eden ayetlerdir.

KUR'AN'DA TEKRARIN KULLANIMI

1.Kur'an'ın Tekrar Üslubunu kullanması ve Tekrar Üslubunun Faydaları

Kur'an'ın üslup özelliklerinden biri olan tekrarların kullanımının doğru anlaşılması, Kur'an'ın verdiği mesajın doğru anlaşılması açısından önemlidir. Bu açıdan kısaca tekrar ve Kur'an'da tekrarın mahiyetini anlatmaya çalışacağız.

¹ Şuara 26/192-195; Zümer 39/28; Fussilet 41/3.

² Kenan Demirayak, *Arap edebiyat Tarihi-I*, Fenomen Yayınları, Erzurum, 2012, s.70

³Demirayak, *Arap Edebiyat Tarihi*, s.241

⁴ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir üsulu*, TDVY, Ankara, 2011, s.160

⁵ Yusuf Kardavi, *Kur'an'ı Anlamada Yöntem*, Nida Yayınları, İstanbul, 2005, s.58

⁶İsra 17/88

Ontolojik düzlemde Allah ve insan belirgin farklılık gösterse de, Allah (c.c) insanla iletişim kurarken, insanın olay ve olguları anlayabileceği şekilde, onun alışkın olduğu bir dil ve üslup kullanmıştır. Kur'an'ın ilk muhatapları şifahi dil geleneğinin hakim olduğu Arap toplumdur. Bu bağlamda Kur'an her ne kadar yazılı bir metin olsa bile, üslup ve içerik bakımından şifahi hitap özelliklerini taşıdığını söyleyebiliriz. Bu özelliklerden birisi de tekrarlı anlatımdır. Sözün daha iyi anlaşılabilmesi için muhataba bazı kelime ve sözcüklerin tekrar edilmesi veya söylenen sözün önemini artırmak için tekrarlara başvurulması sözlü bir hitapta bulunan bir takım anlatım özellikleridir.⁷ Kur'an'ın tedricen nazil olması, müşrik ve kâfirlerle şiddetli bir mücadeleye girmesi ve mesajlarının yerleşmesini göz önünde bulundurduğumuzda tekrarın gerekli bir anlatım özelliği olduğunu söyleyebiliriz.⁸ Kur'an, nazil olduğu dönem sözlü kültüre sahip olan Arapların öteden beri alışkın oldukları tekrar üslubunu daha güzel ve daha cazip bir şekilde devam ettirmiştir. Cahiliyye insanının Hz. Peygamber ve İslam'a karşı takındıkları inkârcı tutuma cevap olarak verilen öğüt ve vaadlerin ehemmiyetini yükseltmek, ifade ve hükümlerin kuvvetini arttırmak için kelimelerin ve ayetlerin tekrarını arttırmaktan daha tabii bir şey olamazdı.⁹ Zerkeşi, "Burhan" adlı eserinde tekrarlar başlığı altında bir bölüm açmış ve tekrarın belağat açısından "tekit, uyarı, terdid, sözün uzamasından dolayı meramın unutulma riskini ortadan kaldırma" gibi faydalarının olduğunu Kur'an'dan örnekler vererek açıklamıştır. Zerkeşi'ye göre, tekrar bir fesahat üslubudur ve araplar da tekrar üslubu kullanmıştır.¹⁰

Kur'an tüm insanlığın ihyası için gönderilmiş bir kitaptır. Okunmak, anlaşılacak ve yaşanmak için vardır. İnsanların ise anla-

⁷ Süleyman Gezer, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur'an*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2015, s.208

⁸ Gezer, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur'an*, s.79

⁹ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s.173

¹⁰ Bedrettin Muhammed Abdullah Zerkeşi,, *el- Burhan Fi Ulumi'l- Kur'an*, Daru'l-fikr, Beyrut, 1988, III/12-38

yış ve kavrayışları farklı seviyelerdedir. Kimi insan, herhangi bir metni ilk okuduğu zaman anlamaz, yahut kısa öz konuşmayla yetinemez ve bir kaç defa tekrar edilince anlar. Kimi insan da hemen anlar, hülâsa söz ve muciz bir kelamla yetinir. Her iki tabiat sahibi kimse de Kur'an'dan nasibini alacaktır. Dolayısıyla tekrarlar, birinci kategorideki insanların tabiatını tatmin edecek ayrı bir özelliktir.¹¹ Kur'an da bazen bir kıssa, bazen bir kelime, bazen de ayet tekrarı yapılmıştır.¹²

Kur'an, tekrara önem vermiş ve bunu eğitsel bir metod olarak kullanmıştır. Buradaki amaçlarından biri unutan insanın dikkatini sürekli arzu edilen konulara çekmek, diğeri de bilgilerin insan zihnine tedrici olarak yerleşmesini sağlamaktır. Sure içinde bir kelime veya bir ayetin tekrarı muhatabın o konuya yoğunlaşmasını sağlarken, tekrardan doğan işitsel ahenkte muhatabın konuya ilgisini artırır.

Edebiyat açısından tekrarın, anlatım ve dilde önemli bir yeri vardır. Duygu ve düşüncelerin aktarımında güçlü ve etkileyici bir anlatım sağlayabilmek için insanoğlunun bulduğu araçlardan, yararlandığı anlatım yollarından birisi de tekrarlardır. Her türlü dil ürününde karşımıza çıkan ses, ek, sözcük vb. gibi tekrarlar, anlatım gücünü arttırıcı bir nitelik taşır. Sözleri hatırda tutabilme, kalıcılık sağlama, kısa yoldan amaca ulaşma, oluşturduğu melodi nedeniyle insana zevk verme gibi nedenlerle tarih boyunca tekrarlarla ahenk sağlanmış; mesajların ezberlenmesi amaçlanmıştır.¹³ Özellikle sözlü dil ve kültürde yaşayan toplumlarda bilgilerin ezberlenmesini kolaylaştırıcı tekrarların kullanılması olağan bir durumdur.¹⁴

2.Kur'an'da Tekrar Çeşitleri

Kur'an'da tekrarları lafzı ve manevi olmak üzere iki ana baş-

¹¹ İsmail Karaçam, *Sonsuz Mucize Kur'an*, Çağ Yayınevi, İstanbul, 1987, s:345

¹² Cerrahoğlu, *Tefsir Usulu*, s.173

¹³ Kerime Üstünova, *İletişim Açısından Ters Tekrar*, V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II (20-26 Eylül), s. 3017-3027'de yayımlandı.

¹⁴ Gezer, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur'an*, s.75

lıkta incelemek mümkündür. Lafzi tekrar, Kur'an'daki bir kelime¹⁵, cümle veya bütün bir ayetin aynıyla yinelenmesidir.¹⁶ Manevi tekrar ise, bir konuyu muhtelif yerlerde farklı lafızlarla yeniden anlatmaktır. Kıssalar, kıyamet, cennet, cehennem tasvirleri birer manevi tekrar örneğidir.¹⁷Kur'an'da, Rahman suresindeki tekrar ayetlerinin dışında Mürselat suresi, Şuara suresi, Kamer suresinde belli aralıklarla ayetlerinbeş ve beşten fazla olmak üzere lafzen tekrar ettiğini¹⁸ söyleyebiliriz. Tekrarların kullanıldığı surelere baktığımızda daha çok Mekke döneminde nazil olduklarını tespit etmemiz mümkündür.

Tekrarın, Kur'an'daki kullanım içerik ve amacını incelediğimizde şu sonuçları elde ederiz:

1.**Te'kit:** Kur'an'da bir ifadenin tekrar kullanım amacı bazen pekiştirme, sözün anlamını vurgulamak ve kuvvetlendirmek için olduğunu görebiliriz. Örneğin İnfitar suresi 17. ayette Allah (c.c), "*Hesap ve ceza gününün ne olduğunu sen ne bileceksin*" dedikten sonra hemen akabinde gelen ayet, lafzen bir tekrarla sözün anlamını pekiştirmiş ve anlamı kuvvetlendirerek "*Evet, hesap ve ceza gününün ne olduğunu sen ne bileceksin?*" şeklinde tekrar kullanılmıştır. Tekrarın,te'kit amacıyla kullanımını Müddesir suresi 18 ve 19. ayetlerde de görebiliriz.

2.**Uyarı:** Kuran, muhataplarını bir taraftan müjdeleyenken bir taraftan da uyarmaktadır. Bu doğrultuda ilahi mesajın farklı lafızlarda tekrar ettiğini görebiliriz. Özellikle iman etmemekte ısrar edenleri Allah, birçok kez ayetleriyle ikaz etmiş ve azabın şiddetiyle tekrar tekrar uyar-

¹⁵Bknz: Karia 101/1-2-3, Kadr 97/1-2-3

¹⁶Bknz: Muminun 23/36, Tekasür 102/2-3

¹⁷ Mustafa Öztürk, *Kur'an Dili Ve Roteriği*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2015, s.39

¹⁸Bknz: Şuara 26/9-68-104-122-175;Mürselat 77/15-19-24-28-34-37-40-45-47-49;Kamer 54/ 16-21-30-37-39

mıştır.¹⁹Aynı şekilde cennet tasvirleri de değişik lafızlar ve anlatımlar kullanılarak, sıkça tekrar edilmiştir. Muhatapları iman etmeye özendirici ifadeler hemen hemen her surede görebiliriz. Bu şekil tekrarlar manevi tekrar örnekleridir.

3.**Takrir:** Sözün uzamasından dolayı unutma riskini ortadan kaldırmak yahut sözün ehemmiyetinden dolayı sözü yenilemek amacıyla yapılan tekrarlardır. Örneğin; Nahl suresi 110. ayette Allah (c.c), *“Bilesinki Rabbin eziyetlerle sılandıktan sonra yurtlarından göç edenlerin, ardından çabalarını sürdürüp sabır gösterenlerin yardımcısıdır. Artık bu yapılanlardan sonra Rabbin elbette çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir.”* Buyurduktan dokuz ayet sonra da *“Artık bu yapılanlardan sonra Rabbin elbette çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir.”*²⁰ lafzını tekrar etmiştir.

Yukarıda işaret ettiğimiz amaç ve faydaların dışında daha birçok amaç ve fayda sıralamak ve ayetlerle örneklendirmek mümkün olsa da konuyu sınırlandırma açısından şimdilik yeterli görüyoruz.

Kur’an’da her bir tekrarın kullanım amacını, içinde bulunduğu ayet grubunun mana bütünlüğünü değerlendirmeden tespit etmemiz söz konusu değildir. Müfessirlerin ayetleri tefsir ederken göz önünde bulundurmaları gereken önemli usullerden birisi de siyak kavramıdır. Tekrar eden ayet veya kelimeleri tefsir ederken, bulunduğu bağlam doğrultusunda değerlendirmemiz gerekmektedir. Siyak kavramı, sözün öncesine, sonrasına, söyleniş tarzına, söylendiği ortama ve söyleniş şekline bakarak sözün hangi anlamda kullanıldığını tespit etme durumunu ifade eder.²¹ Türkçe de ise siyakın kar-

¹⁹ Bakara 2/206; Al-i İmran 3/12; Tevbe 9/35; Yasin 36/63 vb..

²⁰ Nahl 16/119

²¹ Ali Bakkal, *Kur’an’ı Anlamada siyak- sibakın Önemi*, İlim Yayma Vakfı Kur’an ve tefsir Akademisi Yayınları, İstanbul 2009, s.14

şılığı bağlamdır. Bağlam, bir dil birimini çevreleyen, ondan önce veya sonra gelen, birçok durumda birimi etkileyen, onun anlamını değerini belirleyen birim veya birimler bütünü olarak tanımlanmaktadır.²² Rahman suresinde, defalarca zikredilen ayetin gereksiz bir tekrar olmadığı, aksine Allah'ın bu kadar tekrarı yapmasının amacını görebilmek için; ayeti geçtiği bağlamda değerlendirmeye çalışacağız. Ayet, lafzen tekrar edilmesine rağmen bulunduğu bağlamın etkisiyle, her defasında lafızlara canlılık geldiğini, bir önceki ayetin devamı olarak işlevinin farklılaştığını görebiliriz. Çünkü Kelime veya ifadelerin her kullanımında anlamını belirginleştiren asli unsur bağlamdır.²³

Kur'an üslup özelliklerinden biri olan tekrar hakkında bu genel bilgileri verdikten sonra Rahman suresinde tekrar ayetinin amacı, işlevi ve özelliklerinden hareketle bulunduğu bağlamı da göz önünde bulundurarak tespitler yapmaya çalışacağız.

RAHMAN SURESİ

Rahman suresi, mekki surelerden olup müşrik Arapların "Rahman'da neymiş sorusuna cevap olarak nazil olmuştur. Surenin üslup ve muhtevası baştan sona böyle bir soruya cevabı içerir.²⁴

Genel olarak tevhid hakikatinin delilleri ve Allah'ın rahmet tecellilerinin anlatıldığı Rahman suresinde yer alan belli başlı konuları şöyle sıralayabiliriz:

-Kur'an, insanın yaratılışı vekendini ifade etme (Beyan) kabiliyeti başta olmak üzere, Allah'ın göklerde ve yerde oluşturduğu sistemden doğan farklı farklı nimetleri.(1-25.ayetler)

-Allah'ın azameti (26-30. Ayetler)

-Kıyametin kopuşu ve Hesap vakti (31-40. ayetler)

²² Komisyon, *Türkçe Sözlük*, TDK, 1988, Ankara, s.128-129

²³Guiraund Rierre, *Anlam Bilim*, çev. Berke Vardar, Multilingual Yabancı Dil Yayınları, İstanbul, 1999, s.42

²⁴İmam Kurtubi, *El-Camiu Li Ahkami'l-Kur'an*, İstanbul, Buruc Yayınları, 2002, XIV/550; Mustafa İslamoğlu, *Kur'an Surelerinin Kimliği*, Akabe Vakfı Yayınları, İstanbul,2012, s.429

-İnkârcıların (mücrim) ahiretteki halleri (41-45. Ayetler)

-İyi kulların mükâfatları (46-78. Ayetler)

Yetmiş sekiz ayet olan Rahman suresinin 2/3'üne yakın kısmı tekrar ayetidir.

RAHMAN SURESİ VE TEKRAR AYETLERİN BAĞLAM İLİŞKİSİ

Rahman suresinde, tekrar edilen lafız ilk olarak 13. ayette geçmektedir. “فبأي الاء ربكما تكذبان” ayeti lafzi olarak tam otuz defa tekrar edilmiştir. Rahman suresi 18, 21, 23, 25, 28, 30, 32, 34, 36, 38 ve 40, 42, 45, 47, 49, 51, 53, 55, 57, 59, 61, 69, 71, 73, 75, 77. ayetlerde tekrar edilen “فبأي الاء ربكما تكذبان” ayeti “Artık (o halde) Rabbinizin hangi nimetlerini inkâr edebilirsiniz” şeklinde mana verilmiştir.²⁵

Surede geçen bu ayet, sadece lafzen mi tekrar edilmiştir? Yoksa lafzın tekrar etmesinin yanında ilgili bağlamda ayetin tekrar tekrar kullanımında bir amaç var mıdır? Lafzen tekrar eden ayetin amacıyla ilgili olarak Kirmani, tekrarlarla ilgili yazdığı eserde şöyle söylemektedir. “Ayetlerin her biri bir önceki ayetle ilgilidir. Eğer hepsi bir ayete bağlı olsaydı üçten daha fazla tekrarlanmazdı. Çünkü bir manayı üçe kadar tekit etmek her bakımdan yeterli sayılmaktadır. Rahman suresinde Allah'ın varlığına işaret eden deliller ve sayısız nimetler bir bir sayılırken, söz konusu ayet de tekrarlanarak “Artık (o halde) Rabbinizin hangi nimetlerini inkâr edebilirsiniz” ifadesi ile de insanların bu nimetler üzerinde düşünmesi ve Allah'a yönelmesi hatırlatılmıştır.”²⁶

Tekrarlanan Ayetin Tefsiri ve Olası Amaçları

Surede tekrar eden ayeti incelediğimizde; ayetin soru formunda geldiğini, “ف” bağlacı ile bir önceki ayet ya da ayet grubuna bağlandığını, muhatabın ise tesniye“كما” kalıbı olduğunu tespit edebiliriz. Yine incelemiş olduğumuz ayette göze çarpan diğer husus da şudur: Surenin nüzul sebebine ilişkin Ebu Hayyan'ın *Bahrul- Muhit* isimli tefsirinde, Mukatil'den aktardığına göre “Onlara Rahman'a secde ediniz denil-

²⁵ D.İ.B, *Kur'an yolu Meali*, D.İ.B Yay.,İstanbul, 2016

²⁶ Hamza b. Nasr el- Kirmani, *Esraru't-Tekrar fi'l- Kur'an*, Daru'l- İ'tisam, Kahire, 1977, s.198

*diği zaman. “Rahman’da neymiş? Demişlerdi.”*²⁷ İşte bunun üzerine Rahman suresi nazil oldu.²⁸ Allah, kendi varlığını ve birliğini, yaratıcının Rahman sıfatını şiddetli bir şekilde inkâr eden Mekke’li müşriklere cevaben bu surede Rahman’ın kim olduğunu açıklayarak bir tartışma yürütmüştür. Rahman suresinde onların sorularına ve itirazlarına karşın kavli ve kevnî tüm delilleriyle varlığını ortaya koyarak tartıştığını görürüz. Her bir delil ve hakikatleri zikrettikten sonra davanın şüphe götürmezliğini gözler önüne sermiş ve muhataplarına soru sorarak meydan okumuştur. Ayetin ısrarlı bir şekilde tekrar etmesi, inkârcıların iman etmemekteki inatçı tutumlarının şiddetini kırmayı ve misliyle karşılık vererek, batılın üzerine giden bir anlatımla hakikatleri açıkladığını ve bunu amaçladığını görürüz. Kur’an’da Allah(c.c)’in, hasımlarıyla tartışma yollarından birisi de onlara cevap vermiş olduğu delillerdir. Peygamberlerinin diliyle inancı sağlamlaştırmak ve dinin temellerini oturtmak için gösterdiği belgelerdir. Diğer taraftan salih kullarına ilham ettiği hak sözler ve batılı def edici ifadelerdir. Bu haklı bir tartışmadır.²⁹ Surede yaratıcının varlığını ispat etmek ve bunun tartışmasını yapmak için kullanılan deliller kişileri tefekküre davet ederken sonrasında gelen tekrar ayeti muhatabın beyninde şok dalgası oluşturup onu Allah’a imana, kulluğa ve de teşekkürü davet ediyor. Bunu yaparken “Allah’ın nimetleri” izafesi “إي” soru edatı ile tekrar ediliyor. Çünkü Sorular, bilinçaltında saklı olan anlamların ortaya çıkmasında ve bilinci etkin olarak harekete geçirmede yalın ifadelerden çok daha güçlüdürler. Birey herhangi bir soruya cevap vermese veya o soruyu düşünmemeye çalışsa dahi bir takım zihinsel süreçlerin etkisinde kalabilmektedir. İşte bu sorgulayıcı etki duyumsal arayışı teşvik etmekte ve değişme bilinçli ve etkin şekilde gerçekleşmektedir.³⁰ Bu bağlamda ayetin soru formunda gelmesi bizler için daha etkili olmaktadır. Sorular bir düşüncenin sonuca dönüştürülmesinde yardımcı olabilir. Dik-

²⁷ Furkan 25/60

²⁸ Ebu Hayyan, *Bahru’l- Muhit*, Daru’l- Fikr, Beyrut, 2005, X/54

²⁹ Zahir b. Awad el- elmai, *Kur’an’da Tartışma Metodları*, çev. Ercan Elbinsoy, Pınar Yayınları, İstanbul, 2011, s.28

³⁰ HarryAlder, *NLP El Kitabı*, çev. Banu Irmak, Kariyer Yay., İstanbul, 2005, s.410

katlice seçilmiş bir soru, dinleyicinin düşünce süreçlerini hareketlendiren en etkili iletişim unsurlarından birisidir.³¹ Böylelikle, soru tekrar edilerek Allah'ın maddi ve manevi nimetleri hatırlatılırken, inkâr ile irtibatlandırılarak hayret ifadesi ile bu kadar açık gerçekliklerin “nasıl inkâr edilebileceği” gündeme getirilmiştir. Böylelikle muhatabın hem aklına hem de vicdanına, rasyonel ve ahlaki bir biçimde hitap edilmektedir. Esasen bir sözü etkili ve özgün kılan da onun bu cephesidir.³²

Surenin adı ve ilk ayeti olan Allah'ın er-Rahman ismi, sureyi oluşturan tüm ayetlerle bağlantılı bir yapı oluşturmakta hem işaretleriyle hem de fonetiğiyle kendisini takip eden materyallere yön vermektedir.³³ Kanaatimizce Rahman isminin tüm ayetlerle kurduğu bağlantıyı sağlayan ve canlı tutan birincil etken lafzen tekrar eden ayetlerdir. Rahman suresinde 30 kez tekrarlanan bu ayetler gerek bir ayet grubuyla gerekse de yalnızca bir ayetle bağlam oluşturmuştur. Muhatapların akıl ve idraklerini, soru sorarak harekete geçirmiş ve bu yolla surenin başında bulunan Allah'ın er-Rahman ismine yönlendirmiştir. Surenin hemen hemen tüm ayetlerinde, Kur'an'da nimet kapsamında değerlendirilen insanın yaşamını sürdürmesi ve rahat etmesi için Rahman'ın insana sunduğu imkanları konu edinmektedir.³⁴ İnsan ve diğer varlıkların yaşamı için gerekli olan birbirinden farklı nimetler zikredilerek bu nimetlerin müsebbibi olan Rahman, her defasında tekrar eden ayetle kullara hatırlatılmakta, muhatapların hafızalarında yer edinmektedir.

Söz konusu tekrar edilen ayetin, sure içerisinde geçtiği bağlamda olası amaçları farklılık göstermektedir. Tekrar eden ayeti ve olası

³¹Sue Knight, *Uygulamalarla NLP*, çev. İpek G. Taffe, Sistem Yay., İstanbul, 2001, s.56

³²Gıyasettin Arslan, *Kur'an'da Eyyu Edatı ve Tercümesi Meselesi*, bilimname XV, 2008/2, s.97

³³ Hayati Aydın, *Esmâ-i hüsnâ ve Kur'andaki Bağlam İlişkisi*, s.120'den naklen; Abdulhalem M.A.S, *Context And Intermal Relationships: Keys To Quranic Exegeses, a study of Surat er-Rahman/Approach to The Quran*, Edited by G.R.Hawting And Abdul-kader A Shareef, Newyork, 2002, s.75-76

³⁴ Davut Şahin, *Kur'an'da Genel Anlamalı Bir Kelime: Nimet*, Cumhuriyet İlahiyat Dergisi, 20. Sy, 2016, s.214

amaçlarını, mana bütünlüğünü bozmayacak şekilde sureyi bölümlere ayırarak incelemeyi uygun görüyoruz.

1 İla 25. Ayet grubu Ve Tekrar eden Ayetin Bağlam İlişkisi

Surenin konu akışına baktığımızda ilk 25 ayet dünyanın faniliğine rağmen, insanoğlunun ve cinlerin var olabilmesi, varlığını sürdürebilmesi için gerekli olan nimetlerden bahsetmektedir. Bahsi geçen bölümde, sayılan nimetler aynı zamanda Allah'ın varlığının ve tevhid inancının delilleridir. İlk tekrar, 13. ayetin tekrarı olarak 16. ayette zikredilmiştir. Farklı farklı nimetler hatırlatıldıktan sonra 16, 18, 21 ve 25. ayetlerde Allah (c.c) kudret ve rahmetinin delili olan bunca nimetin bağlamında muhataplarına “*O halde Rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edersiniz?*” sorusunu yöneltmiştir. Müfessirler, 1 ila 12. ayetlerin içerisinde zikredilen nimetlerin ehemmiyetini tafsilatlı olarak tefsirlerinde açıklamışlardır. Rahmet ve ihsanı kaynaştırıp duran Allah'ın, rahmetinin sonsuz tecellisi olarak sizin üzerinizde bu kadar aşikar olan ve “siz ey insan ve cin toplulukları bu nimetlere dalmış durumdayken nasıl olurda, bu nimetleri yalanlayabiliyorsunuz?” bağlamında ayeti tefsir etmişlerdir.³⁵Ayetlerde zikredilen deliller birer kudret ve rahmet nişanesidir. Kullanın bu nimetler karşısında iman edip Allah'a şükretmeleri gerekirken onlar inkâr yolunu seçmişlerdir. Alusi, tekrar ayetinin inkârcıları te'dip ve kınama amacıyla geldiği görüşündedir.³⁶Tekrar eden ayette tescillemek, belgelemek ve tanık tutma amaçlı soru sorulmaktadır. Çünkü hiç kimse dili ile yalanlasa bile Allah'ın Rahman sıfatını fiili olarak yalanlayamaz.³⁷ 14 ve 15. Ayetlerde, hem insan hem de cin'in nasıl bir maddeden yaratıldığını Allah (c.c) belirtmektedir. Bu fasılalardaki tekrar için Sabuni; pekiştirme, uyarma

³⁵İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, çev. Bedrettin Çetiner, Çağrı Yayınları, İstanbul, Yıl; yok, XIV/7641; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005, VIII/ 101; Sabuni Muhammed Ali, *Saffetü't-tefasir*, Daru'l-Kur'an-ı Kerim, Beyrut, 1981, III/295; Kutup Seyyit, *Fizilal-il- Kur'an*, Beyan Yayınları, İstanbul, yıl: yok, XIV/218; Ebu'l Al'a Mevdudi, *Tefhimu'l Kur'an*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1996, VI/76;Ebu'l- Fazl Şehabuddin Seyyit Mahmud Alusi, *Ruhu'l- Meanitefsiril- Kur'anil-Aimves-sebu'l- mesani*, Dar'ul- kitabül-ilmiiye, Beyrut, 2005, XIV/104

³⁶Alusi, *Ruhu'l- Meani*, XIII/104

³⁷Kutup, *Fi Zilal* , XIV/218

ve teşvik amaçlı olduğunu belirttikten sonra İbn Kuteybe'den şu yorumu nakletmiştir: "Bu tekrar sadece, nimetlerin farklılığındandır. Her bir nimeti zikrettikçe, ardından bu ayeti tekrarlanmıştır. Bu ayetin azarlamak ve kınamak için"³⁸ geldiğini söylemiştir. İlim, hikmet, merhamet ve kemal derecesindeki yaratıcı kuvveti olmadan insanı nasıl yaratabilirdi? Kurtubi'ye göre bu bağlamdaki tekrar; tekid ve ayetlerde sayılan nimetleri, itiraf ettirmekte kullanılan mübalağa içindir. Ayrıca tek tek mahlûkattan onları haberdar etmek suretiyle de onlara karşı delillerini ortaya koymaktadır.³⁹

15 ila 25. ayetlere dair müfessirlerin yorumları ise şu şekildedir: Yarattığı mahlûkat için her türlü uygun ortamı hazırlaması, Allah'ın rahmet, rububiyet ve hikmetidir.⁴⁰Zikredilen nimetlerden cin ve insanların menfaatleri vardır. Bu nimetlerden istifade edip hala nimetleri var eden yaratıcıyı idrak edip iman edemeyenlere şaşkınlık ve hayretle soru sorulmaktadır. Zuhayli'ye göre; nimetleri itiraf ettirmek ve bunları inkâr edenleri azarlamak için Allah her nimetin ardından "*O halde Rabbinizin nimetlerinin hangisini yalanlayabilirsiniz?*" ayetini tekrar etmiştir.⁴¹Bu imkânlar yalanlanamayacak ve inkâr edilemeyecek derecede önemli ve belirgin olduklarından dolayı yüce Allah yine soruyor: "*Peki, Rabbinizin hangi nimetini yalanlıyorsunuz?*" İlk yirmi beş ayeti incelediğimizde kozmik deliller, duyulara hitap eden deliller ve canlıların menfaatine sunulan nimetlerin akabinde lafzen tekrarlanan ayetin, bulunduğu bağlam doğrultusunda kullanımını değiştiriyor. Her defasında Allah'a imanı kabul edip, O'nun varlığını inkârdan kaçınılması gerektiği hatırlatılırken, bazen uyarı bazen kınama bazen de nimetlere şükrün kaçınılmaz olduğu fikri pekiştirilmektedir.

26 İla 30 Ayetler Ve Tekrar eden Ayetin Bağlam İlişkisi

Allah (c.c), surenin ilk pasajında varlığına ve birliğine dair de-

³⁸Sabuni, *Saffetüt-Tefasir*, III/295

³⁹İmam Kurtubi, *El-Camiu Li Ahkami'l-Kur'an*, İstanbul, Buruc Yayınları,2002, XIV/552

⁴⁰Mevdudi, *Tefhimu'lKur'an* , VI/76

⁴¹Vehbe Zuhayli, *Tefsir'ül- Münir*, Risale Yayınları, İstanbul, 2005, XIV/177-178

lilleri sunduktan sonra, 26 ila 30. ayetler arasında kendi ihtişamını ve nüfuzunu gözler önüne sermektedir. Bu noktada, fani âlemin sayfası kapatılıyor. Tüm yaratıkların karaltıları gözlerden kayboluyor. Geçiciliğin ve yok oluşun gölgesini gözlemekte olan insan idra-kinde "kalıcılık" realitesi yerleşiyor.⁴² Taberi yukarda zikredilen ayetleri tefsir ettikten sonra “O halde ey insanlar ve cinler topluluğu, Allah’ın, sizin işlerinizi sevk ve idare etmesi ve yaratılanların üzerinde devamlı olarak tasarrufta bulunması nimetlerinden hangisini inkâr edersiniz?” Şeklinde ilişkilendirerek, bu bağlamda er-Rahman’ın güç ve kudretini de nimet kategorisinde değerlendiriyor.⁴³Bu pasajdaki ayetlerin tekrar kullanımı, muhatapları uyarma ve şükre sevk etme, amaçlıdır diyebiliriz. Çünkü bizatihi yaratıcının kendini, biz insanlara hem kevnî hem de kavli ayetlerle tanıtması nimetlerin en büyüğüdür. Surenin bu bölümünde kendi zatından bahseden Allah (c.c) özellikle inkârcı muhataplarına tekrar hatırlatma yaparak hala inkâr etmelerinin anlamsızlığını vurguluyor. Allah’ın merhameti ve azametinin karşılığında peygamberini yalanlamak yerine Allah’a şükürün ve teslimiyetin elzem olduğunu belirtiyor. Elmalılı Hamdi, bu bölümde ayetin tekrar tekrar kullanılmasının nedenini, kulları nimetlere teşvik etmek olduğunu söyler. Siz kendiniz hep fani olduğunuz halde, sizin yok oluşunuzdan sonra bile size ikram edecekken? “O halde Rabbinizin hangi nimetlerini inkâr edersiniz?”⁴⁴

30 İla 45. Ayetler ve Tekrar Eden Ayetin Bağlam ilişkisi

Surenin 31 ila 40. ayetlerinin geçtiği bölümünde dünya nimetleri son bulmaktadır. Allah (c.c), hesap gününe ayetlerini şahit tutmaktadır. Daha sonra tevhid hakikatini inkâr edip yalanlayanların sonunu tasvir etmektedir. Alusi, Rab kelimesine izaaf olan “كما” zamirini yukardaki “sorumluluk yüklenmiş iki varlık” (sakaleyn)’e

⁴² Kutup, *Fi Zilal*, XIV/ 226

⁴³ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et- Taberi, *Taberi Tefsiri*, Hisar Yayınevi, İstanbul, VII/103.

⁴⁴Yazır, *Hak dini Kur’an Dili*, VIII/108

atıfta bulunarak tekrar ayetindeki muhataplar olduğu görüşündedir.⁴⁵Aynı görüşü çoğu müfessir desteklemektedir.⁴⁶31. ayette hesap sorma vaktinin geldiğini hatırlatan Allah (c.c) hemen arkasından tekrar ayetiyle muhataplarını gerçeklerle yüzleştirip ikaz etmektedir. 32. ayet ve bu bağlamda tekrar ayetini Yazır; her nereden bakılırsa O'nun egemenlik ve otoritesinin sınırlarından çıkılamayacağı halde O'na karşı nasıl inkâr ve nankörlükte bulunmaya cesaret edebilirsiniz? Şeklinde tefsir etmiştir.⁴⁷

35 ila 45. ayetlerin kapsamında müfessirler tekrar ayetin bağlamını şu şekilde dile getirmişlerdir; Şimdi alay ettiğiniz günün nasıl yalanlayabileceksiniz birbirinize yardım edemezseniz o halde neden inkâr yolunu seçtiniz? Ceza, yaptıklarınızın karşılığında size hak iken nasıl olurda inkâr edersiniz?⁴⁸ Söz konusu ayetlerde inkârcıların ahirette görecekleri cezalardan bahsedilmektedir. Ceza-yı hatırlatmak, ceza gerektirecek fiillerden kulları sakındırmak demektir ki bu da bir nimettir. Bu bağlamda tekrar da bu nimetlere bir teşvik için kullanılmıştır. Allah'ın celalinden nasıl korkmaz, ikramına nasıl talip olmazda nimetlerine nankörlük edersiniz? Şeklinde uyarı, tehdit ve minnet mevcuttur.⁴⁹

46 İla 78. Ayetler ve Tekrar Eden Ayetin Bağlam İlişkisi

Surenin ilk (1-25) bölümü, Allah'ın insanoğlu için özenli davrandığını, tüm dünya nimetlerinin O'nun rahmetinin eseri olduğunu beyan ederken⁴⁵ ila 78. Ayetlerin geçtiği son bölümde ise ahiret nimetlerinden bahsedilmektedir. Dünya hayatında bu kadar ikram eden, Rahman'ın acaba kendine iman etmiş, ilahi mesajı yalanlamamış ve O'na itaat ederek şükürünü göstermiş kullarına uhrevi ikramı nasıl olacak? İşte surenin bu bölümünde Rahman ve Zül-

⁴⁵Alusi, *Ruh'ul- Meani*, , XIII/104

⁴⁶FahrudinRazi, *Mefatih'ul-gayb*, Huzur yayınevi, İstanbul, 2013, XXI/85;Yazır, *Hak dini Kur'an Dili*, VIII/99; Kutup, *Fi Zilal*, XIV/218;Taberi, *Taberi Tefsiri*, VIII/99;Kurtubi, *Ahkami'l-Kur'an* ,XVI/550

⁴⁷Yazır, *Hak dini Kur'an Dili*, VIII/111

⁴⁸Alusi, *Ruh'ul- Meani*, XIII/109;Mevdudi, *Tefhim'ül-Kur'an*, VI/80

⁴⁹Yazır,*Hak dini Kur'an Dili*, VII/110- 111; İbn Kesir, a.g.e, XIV/ 7657

Celal-i ve'l ikram isimli Allah'ın, ihsan sahibi kullarına ikram ve cömertliği sahnelenmiş, görsel duyulara hitap eden bir üslupla anlatılmıştır. Allah (c.c), ahiret nimetlerini tek tek açıkladıktan sonra, sanki bu ikrama mazhar olmuş kullarına yönelerek “*Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?*” sorusunu soruyor. Dünyada Hakkel yakın iman eden kullar artık Allah'ın onlara vaadi olan ahiret nimetleri aynel- yakın olarak görebiliyorlar. Cennet nimetlerinin anlatıldığı bu bölümde inkârın imkânsızlığı sabit oluyor. Yine Allah (c.c) ahiretteki nimetlerin dünya nimetlerinden daha değerli ve gayreti hak ettiğinin bir nevi altını çizmek istiyor. Zikredilen nimetler yalanlamayı ve inkârı değil bilakis hamd ve şükrü gerektiriyor.⁵⁰Bu amaçla Allah (c.c) muhataplarına tekrar ve tekrar soruyor; “*Peki, Rabbinizin hangi nimetini yalanlıyorsunuz?*”. Muhataplarını düşünmeye çağırıyor ve sonradan pişman olacakları şeyleri yapmamaları için ikaz ederek, tekrar eden ayetle bir kez daha hatırlatma yapıyor dememiz mümkündür. Ayrıca bu bölümde konumuzla ilgili dikkat çeken bir husus, Allah (c.c)'ın ihsan sahibi kullarına ikramı olan cennet nimetinin farklı lafızlarla tekrar edilmesidir. Söz konusu bölümde 46. Ayetten itibaren iki cennetten bahsedilmekte ve bahsedilen cennet tasvir edildikten sonra tekrar 62. Ayette iki cennetten daha bahsedilmektedir. Cennet nimeti farklı farklı lafızlarla yinelenmiş ve muhatapların zihinlerinde yapılan çeşitli tasvirlerle tazelenmiştir. Bu bağlamda yapılan mana tekrarlarıyla, Allah (c.c)'ın ihsan sahibi kullarına sunacağı nimetlerin sonsuz çeşitliliği gözler önüne serilmiştir.

Sonuç

Nazil olduğu dönemden kıyametin kopuşuna değin tüm insanlığa hitap eden Kur'an-ı Kerim, mesajları ve özü itibariyle ilahi bir nitelik taşımakla birlikte, üslup ve anlatım yönüyle nazil olduğu toplumun dil özelliklerini yansıtmıştır. Bu dil özelliklerinden biriside konumuzun bir parçası olan tekrar ya da tekrarlı anlatımdır. Kur'an, başta mekki

⁵⁰Zuhayli, *Tefsir'ül- Münir*, XIV/171

sureler olmak üzere birçok surede tekrarlı bir anlatım yapmıştır. Tekrar, Kur'an üslubunun bir parçası olmuştur. Bu kullanım mucizevi özellikten ziyade Kur'an'ın kullandığı dilin bir getirisidir. Tekrarların anlatım açısından muhatapların üzerinde etkileyici, anlama açısından kolaylaştırıcı bir fonksiyonu vardır ve Kur'an bunu kullanmıştır. Kur'an'da tekrar üslubunun en belirgin olduğu sure Rahman suresidir.

Mekki surelerden olan Rahman suresi, üslup ve içerik olarak nazil olduğu dönemin tüm özelliklerini taşımaktadır. Rahman suresi sözlü bir hitap şeklindedir. Sureye giriş, fasılalardaki uyum, konu akışı ve tekrarların verdiği ahenk surenin dikkat çeken özelliklerindedir. Kur'an'ın en fazla tekrarı olan "*O halde Rabbinizin hangi nimetlerini inkâr edersiniz?*" ayeti tam 30 defa yinelenerek sureye her defasında bir canlılık katmış, zihinlerde artçı depremler gibi sarsıcı bir etkiyle muhataplarına doğru düşünmeyi tekrar tekrar hatırlatmıştır.

Surenin bir parçası olan tekrar ayetleri lafzen tekrar edilmekle birlikte bulunduğu ayet grubu bağlamında farklı amaçlara hizmet etmiştir. Rahman suresinin anlam örüntüsüne baktığımızda Allah'ın varlığı ve tevhid hakikatleri tek tek delillendirilerek Allah'ı ve peygamberini yalanlamanın ne kadar yanlış olduğu beyan edilmiştir. Bir kısım müfessirler ayeti bulunduğu bağlamla ilişkilendirerek her tekrarda tefsir ederken bir kısım müfessirler ise ilk tekrar ayetini ve tekrar amacını tefsir ettikten sonra diğer tekrarlarda herhangi bir açıklama yapmamışlardır.

Tekrar ayetlerini bulunduğu bağlam içinde değerlendirdiğimizde maddeler halinde şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1.** Tekrar ayeti surenin ilk bölümünde, bulunduğu bağlamda inkârcıları te'dip(ikaz) ve kınama amacıyla kullanılırken iman eden muhataplarını tefekküre davet etmektedir.
- 2.** Ayetlerde zikredilen nimetler doğrultusunda tekrarın amacı değişmektedir. Bazen amaç, nimetlerin sahibinin Allah olduğunu belgelemek olurken bazen de nimetler sıralandıktan

sonra tekrar eden soruyla muhataplar bu hakikate tanık tutulmuştur.

3. Allah (c.c) kendi azamet ve ihtişamını zikrettiği bölümde tekrarın pekiştirme ve anlamı tekit etme amacıyla kullanıldığını görürüz. Bu bölümde inkâr edenlerin tekrar düşünmeleri gerektiği soru sorularak hatırlatılırken, iman eden muhatapları ise, Allah'a şükre teşvik edilmiştir.
4. Hesap ve ceza gününün zikredildiği ayetler bağlamında tekrarın amacı, muhataplara vaad edilen günü hatırlatmadır. Allah (c.c)'ın mücrim ve hakikatları yalanlamayı tercih etmiş kullarına hakettikleri cezayı dile getirdiği kısa ayetlerden sonra lafız tekrarı yapılmıştır. Allah'ın varlığını ve birliğini, inkar ve yalanlama yoluna gidenleri tehdit ve ikaz için ayet tekrar edilmiştir.
5. İhsan sahibi kulların ödüllерinin anlatıldığı surenin son bölümünde, cennet tasvirleri yapılmış ve cennet nimeti anlatılırken farklı lafızlarla mana tekrarı yapılmıştır. Lafzen yapılan tekrarlar, ödülün büyüklüğü ve vaadin gerçek olduğu vurgulanmıştır. Sık yapılan ayetin lafız tekrarıyla da muhatapları ahiret nimetlerine teşviki amaçlanmıştır.

Kaynakça

- Alder, Harry, *NLP El Kitabı*, çev. Banu Irmak, Kariyer Yay., İstanbul, 2005
- Alusi, Ebu'l- Fazl Şehabuddin Seyyit Mahmud, *Ruhu'l- Meani Tefsiri- Kur'anil-Azim Ves-sebu'l- Mesani*, Dar'ul- kitabül-ilmiiye, Beyrut, 2005.
- Arslan, Gıyasettin Arslan, *Kur'an'da Eyyu Edati ve Tercümesi Mesalesi*, Bilimname XV, 2008
- Aydın, Hayati, *Esmâ-i hüsnâ ve Kur'andaki Bağlam İlişkisi*, 2013
- Bakkal, Ali, *Kur'an'ı Anlamada Siyak- Sibakın Önemi*, İlim Yayma Vakfı Kur'an ve tefsir Akademisi Yayınları, İstanbul, 2009

- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, TDVY, Ankara, 2011
- Demirayak, Kenan, *Arap Edebiyat Tarihi-I*, Fenomen Yayınları, Erzurum, 2012
- D.İ.B, *Kur'an Yolu Meali*, D.İ.B Yay., İstanbul, 2016
- Elmai, Zahir b. Awad, *Kur'an'da Tartışma Metotları*, çev. Ercan Elbinsoy, Pınar Yayınları, İstanbul, 2011.
- Gezer, Süleyman, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur'an*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2015
- Ğırnati, Ebu Hayyan'ül-Endülüsi, *Bahru'l- Muhit*, Daru'l- Fikr, Beyrut, 2005
- İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, çev.Bedrettin Çetiner, Çağrı Yayınları, İstanbul, Yıl; yok
- İslamoğlu, Mustafa, *Kur'an Surelerinin Kimliği*, Akabe Vakfı Yayınları, İstanbul,2012
- Karaçam, İsmail, *Sonsuz Mucize Kur'an*, Çağ yayınevi, İstanbul, 1987
- Kardavi, Yusuf, *Kur'an'ı Anlamada Yöntem*, Nida Yayınları, İstanbul, 2005
- Kirmani, Hamza b. Nasr, *Esraru't-Tekrar Fi'l- Kur'an*, Daru'l- İ'tisam, Kahire, 1977
- Knight, Sue, *Uygulamalarla NLP*, çev. İpek G. Taffe, Sistem Yay., İstanbul, 2001
- Komisyon, *Türkçe Sözlük*, TDK, 1988, Ankara
- Kurtubi, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmet, *Camiu li Ahkami'l-Kur'an*, İstanbul, Buruc Yayınları,2002,
- Kutup, Seyyit, *Fizılal-il- Kur'an*, Beyan Yayınları, İstanbul, yıl: yok
- Mevdudi, Ebu'l Al'a, *Tefhimu'l Kur'an*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1996
- Öztürk, Mustafa, *Kur'an Dili Ve Roteriği*, Ankara okulu Yayınları, Ankara, 2015
- Pierre, Guiraund, *Anlam Bilim*, çev. Berke Vardar, Multilingual Ya-

- bancı dil Yayınları, İstanbul, 1999
- Razi, Fahrüddin , *Mefatih'ul-Gayb*, Huzur yayınevi, İstanbul, 2013
- Sabuni, Muhammed Ali, *Saffetü't-tefasir*, Daru'l- Kur'n-ı Kerim, Beyrut, 1981
- Şahin, Davut, *Kur'an'da Genel Anlamalı Bir Kelime: Nimet*, Cumhuriyet İlahiyat Dergisi, 20. Sy, 2016,
- Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Taberi Tefsiri*, Hisar Yayınevi, İstanbul, yıl yok
- Üstünova, Kerime, *İletişim Açısından Ters Tekrar*, V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II (20-26 Eylül), s. 3017-3027'de yayımlandı.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005
- Zerkeşi, Bedrettin Muhammed Abdullah, *El- Burhan Fi Ulumi'l-Kur'an*, Daru'l- fikr, Beyrut, 1988
- Zuhayli, Vehbe, *Tefsir'ül- Münir*, Risale Yayınları, İstanbul, 2005